

Яна Гаврилова

(Херсон)

«Текст» і «дискурс», спільне й відмінне

У статті зроблено спробу розмежувати поняття «текст» і «дискурс», а також досліджено їх спільні і відмінні риси. Проаналізовано основні напрямки і підходи до вивчення «дискурсу».

Ключові слова: *текст, дискурс, мова, мовлення.*

Окремим напрямком у сучасній лінгвістиці є дослідження «дискурсу» як феномена спорідненого з «текстом». Ми зробимо спробу розмежувати поняття «текст» і «дискурс» у нашій науковій розвідці. Термін «дискурс» усе частіше заміняє собою традиційний «текст», хоч автори не завжди усвідомлюють термінологічну межу між даними феноменами. Інтерес учених до цієї проблеми зріс в останні роки, підтвердженням цьому є праці багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників: Артюнова Н.Д., Бабаян В.Н., Бісімалієва М.К., Кібрік А., Мілевська Т., Паршин П., Пентиліук М.І., Серажим К.С., та ін.

«Дискурс» (англійське *discourse*, французьке *discours*), на думку Белозьорової Н.М., належить до тих слів «чиє первинне значення завуальовано і які передають смисли, прямо протилежні вихідним» [2, <http://www.utmn.ru/frgf/No13/text04.htm#4>].

Одним із авторів праці «Квадратура смислу» Патрік Серіо наводить ряд основних ознак терміна «дискурс», серед яких можна виділити наступні:

- 1) «еквівалент поняттю «мовлення» у сосюрівському розумінні, тобто будь-який конкретний вислів;
- 2) одиниця, яка за розміром переважає над фразою, те що виступає предметом дослідження «граматики тексту», яка вивчає послідовність окремих суджень;
- 3) інколи протиставляються мова і мовлення (*language* и *discours*) як, із одного боку, система мало диференційованих віртуальних

значимостей, а, з іншого, як диверсифікація на поверховому рівні, пов'язана із різноманіттям уживань, наданих мовним одиницям;

- 4) термін «дискурс» часто вживається також для позначення системи обмежень, які накладаються на необмежене число суджень через певну соціальну чи ідеологічну позицію...» (наприклад: «мас-медійний дискурс», «політичний дискурс» та ін.) [4, с.26].

У Бенвеніста Е. «дискурсом» називається мовлення, що присвоюється мовником, на протипагу «розповіді», яка розгортається без експліцитного втручання суб'єкта вислову.

Наведені вище визначення дозволяють розрізнити власне лінгвістичне розуміння «дискурсу», яке зближує теорію дискурсу з теорією тексту, прагматичний підхід (виділений Бенвеністом Е., а досконало розроблений голандським ученим, розповсюджувачем теорії «дискурсу» ван Дейком Т.А.) і підхід, в якому «дискурс» розглядається з позиції ідеології (прихильниками останнього підходу є більшість представників Французької школи дискурсу, до якої належить Серіо П.) [6, с.148-149].

Отже, перший напрямок вивчення дискурсу розглядає феномен із власне лінгвістичного боку, історично склалося, що саме даний підхід був першим. У 1952 році термін «дискурс-аналіз» використав американський учений-лінгвіст Зеліг Харіс [5, <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a9.htm>], а інший видатний учений Еміль Бенвеніст у 50-ті роки послідовно використовує даний термін з новим значенням — як характеристику «мовлення, присвоюваного мовником». Іншими словами, науковці розуміють під дискурсом послідовність суджень, відрізок тексту, більший ніж речення (Харіс З.) і експлікацію позиції мовника (Бенвеніст Е.) Саме ці два тлумачення були прийняті вченими, які сьогодні належать до двох напрямків: формального і функціонального [4, с.125].

Формальний напрямок, представники якого витлумачують дискурс просто як «мову вищу за рівень речення чи словосполучення», фактично ототожнюють поняття «дискурс» і «текст» у розумінні лінгвістики тексту.

Однак, формальне тлумачення дискурсу знайшло своє відображення у працях Борботько В.Г., Орлова Г.О., Звєгінцева В.О.

У функціональному напрямку лінгвістичного підходу «дискурс» розглядають як будь-яке «використання мови» і досліджують функції дискурсу на основі вивчення функцій мови у широкому соціокультурному контексті. Саме це й набуло активного розвитку в науці в останні роки.

Одним із найбільш активно обговорюваних лінгвістами понять «дискурсу» є його зв'язність. Як зазначає Ніколаєва Т.М., «зв'язний текст тлумачиться звичайно як деяка (завершена) послідовність речень, пов'язаних за змістом одне з одним у межах загального задуму автора» [9, с.6]. Проблема зв'язності у теорії дискурсу досліджується, перш за все, як когерентність його частин, передача інформації про ситуацію з одного фрагменту дискурсу в інший.

Текст є семантично зв'язним, якщо він описує можливу, з погляду автора і читача, послідовність подій (дій і ситуацій). Наприклад, послідовність речень «У неділю ми ходили до кінотеатру. Минулого року на виборах перемогу здобув Ющенко В.А.» не є зв'язною. Розглядаючи подібне явище ван Дейк Т.А. приходять до висновку, що семантична зв'язність залежить від наших знань і суджень про те, що можливе у цьому світі. Принцип «інформаційної зв'язності» тексту також орієнтований на те, що семантика дискурсу не є автономною у тому розумінні, що достатньо знати лише лексичне значення слів і їх поєднання. Для встановлення зв'язності необхідні також загальні знання про світ. Проведений ученим аналіз показав, що такі знання зберігаються у пам'яті у вигляді «сценаріїв», які містять загальнодоступну у даній культурі інформацію про конкретний стереотипний варіант будь-якого епізоду [3, с.126-128]. При цьому засоби масової інформації через трансляцію текстів беруть активну участь у формуванні і підтримуванні таких сценаріїв у свідомості аудиторії.

Ще одне розповсюджене розуміння дискурсу (а відповідно, розмежування тексту і дискурсу) спирається на розширення сосюрівської

дихотомії мова/мовлення і розглядає дискурс як «третій член» — щось парадоксально «більш мовленнєве», ніж власне мовлення, і більш формальне, яке піддається вивченню за допомогою лінгвістичних методів, ніж мова. Дискурс, за висловом Артуїнової Н.Д., це «мова занурена у життя» [1, с.137]. Ван Дейк Т.А. формує дане положення дещо по-іншому, протиставляючи на основі розмежування «мова/мовлення» текст і дискурс. «Дискурс», на думку дослідника, це «актуально виголошений текст», а «текст» — абстрактна граматична структура виголошеного [3, с.182]. Розглянемо дане протиставлення на конкретному прикладі із Херсонської газети «Новий день»:

«У чаплинських сироварів»

ВАТ «Чаплинський маслосирзавод» — знане не лише в Україні, а й за її межами завдяки своїй високоякісній продукції. Тут виробляють тверді сири «Чаплинський», «Російський», «Асканійський», «Львівський», «Лановий», «55», «Ідеал» та «Лорд». А нинішньої осені освоїли виробництво «Голландського». Його вже виготовили 43 тонни. Колектив маслосирзаводу постійно працює не лише над розширенням асортименту продукції, а й над зниженням її собівартості. Тож не дивно, що на херсонських ринках фірмовий «Чаплинський» та інші користуються особливим попитом навіть у прискіпливих споживачів.

Директор підприємства Сергій Басманов докладає чимало зусиль, аби розширювалися виробничі потужності, а споживачі отримували якісну продукцію. За словами головного економіста ВАТ Світлани Козак, впровадили у виробництво сир «Голландський» начальник сироробного цеху Домна Солярова і технолог Людмила Діхтяренко. А ще тут добудовують цех з виробництва пластових сирів.

Без працьовитих людей маслосирзавод не став би економічно міцним. Серед них — слюсар Володимир Мартинюк, апаратниця Любов Аббасова, сировари Любов Полуніна, Галина Кириченко та інші [Н.д. 6 січня 2005р.:С.4].

Перед нами текст, тобто зафіксований на папері мовний твір, виражений за допомогою знаків української мови, який обмежується трьома абзацами (11 речень). Він має власну граматичну структуру переважно з ознаками офіційно-ділового стилю викладу (використовується мінімум емоційно-оцінної лексики, вставних конструкцій і т.ін.). Ці формальні ознаки тексту незмінні, вони зберігаються при повторному прочитанні тексту. Також, характеризується статичністю базовий змістовий рівень тексту, тобто за будь-якого прочитання він містить фактологічну інформацію про діяльність Чаплинського маслосирзаводу.

«Занурення у життя» (за висловом Артюнової Н.Д.) даного повідомлення, на наш погляд, може виявлятися у декількох моментах: по-перше, однією з основних функцій текстів повідомлень ЗМІ є відображення реальності, тобто «життя». По-друге, текст виступає посередником між реальністю і читачем, оскільки через сукупність таких текстів читач формує власне цілісне уявлення про реальність. Саме текст дає читачеві відповідну інформацію про асортимент і нові розробки сироварів Чаплинського маслосирзаводу, споживачами продукції якого є мешканці Херсона й області.

Слід зауважити, що на контакт аудиторії із текстом накладають свій відбиток ті знання і досвід спілкування, які склалися у читача по відношенню до носія тексту — газети і засобів масової інформації загалом, як частини життя. Читачі звикли отримувати з місцевих газет нову інформацію про події, які відбуваються у їхньому місті. Саме таку потребу задовольняє дане повідомлення. З іншого боку, оскільки газета є джерелом інформації, то для неї характерна здатність зберігати текст, щоб потім до нього звернутися ще раз.

Більш того, не лише особливості каналу ЗМІ, але і риси жанру, обраного автором тексту, які розпізнає читач, також є для нього частиною реальності. Саме від аналізованого повідомлення він не чикає аналітики чи ретроспективи, наприклад, розвитку сироваріння у місті. Повідомлення

орієнтує на отримання тієї фактичної інформації, що стосується конкретної місцевості.

Нова інформація про світ, яку читач отримує з тексту, входить до його свідомості у загальний блок інформації про описувану ситуацію, героїв і т.ін., викликаючи у пам'яті різні епізоди, асоціативні ланцюжки, які дозволяють формувати чи корегувати раніше сформовані думки і погляди. Часто цей блок формується завдяки текстам, які розповсюджуються ЗМІ. Представники французької школи аналізу дискурсу називають його дискурсивною формацією (термін введено Фуко М.).

Отже, не зважаючи на лаконічність повідомлення, воно викликає у пам'яті херсонців такий пласт інформації, який безпосередньо не закладений у тексті й існує саме у межах повсякденного досвіду сучасних читачів. Власне це існування «тут і зараз» виступає ще одним критерієм у розмежуванні тексту і дискурсу. На переконання Артюєвої Н.Д., дискурс — це «текст, взятий у дієвому аспекті», у сукупності із екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними факторами), які характеризують певну епоху й існує тоді, коли існує саме життя, він звернений не в минуле і не може накопичувати історію, як це робить текст, а існує у теперішньому часі. Саме через це термін «дискурс» і не вживають до давніх і інших текстів, зв'язки яких із життям не встановлюються безпосередньо» [1, с.137]. Останнім часом, на думку Макарова М.Л., помітна тенденція до вживання терміна «дискурс» щодо мовного матеріалу різної культурно-історичної віднесеності, наприклад текстам масової культури, психоаналізу [7, с.87].

За ван Дейком Т.А., «дискурс» може бути визначений як «комунікативна подія», «складна єдність мовної форми, значення і дії, яка могла б бути найкращим чином охарактеризована за допомогою поняття комунікативної події чи комунікативного акту» [3, с.121-122].

Це визначення «дискурсу», на нашу думку, є одним із найбільш точних, оскільки акцентує увагу на динамічній природі феномена. При

такому розумінні дискурс не обмежується конкретним мовним висловом, або рамками тексту. Це вже не лише текст взятий в аспекті події, не просто елемент комунікативного процесу, але і сам процес текстотворення, оскільки його занесено до ситуації, яка постійно змінюється. Як зазначає Міловідов В.О., «якщо стихія тексту — просторова монологічна статика, то стихія дискурсу — переважно темпоральна діалогічна динаміка» [8, с. 23]. Таким чином, основною рисою дискурсу є його динаміка. Якщо дискурс набуває статичності у вислові, тоді мають справу вже з текстом, а не з дискурсом.

Текст, як і дискурс, не може існувати зовсім поза контекстом чи ситуацією. Тому обмеження тексту лише функціональним ядром нераціональне і призводить до виключення динамічного боку власне тексту.

Серед наведених визначень і тлумачень поняття «дискурсу» нам близькі власне лінгвістичний і прагматичний підходи, які розглядають дихотомію текст/дискурс, насамперед, як протиставлення мови і мовлення, статичності і динаміки, результату і процесу. Тому нам видається, що дане положення можна розширити. Дискурс — це процес текстотворення, а текст — його відбиток, але, будучи ним, текст як дзеркало здатний не лише фіксувати інформацію, але й відображати динаміку процесу її обробки.

Наведені вище положення свідчать про те, що у тексті можна виділити два рівні — статичний і динамічний. Статика виступає вже визнаною характеристикою тексту і може бути сприйнята як суттєве, незмінне ядро тексту. Динаміка тексту, на відміну від динаміки дискурсу, має більш вузьке значення і сприймається нами як відображення комунікативного процесу текстотворення і сприйняття — у внутрішньотекстовій реальності, внутрішньотекстових авторі і адресаті, а також у специфіці їх взаємодії, її видах.

Таким чином, поняття «текст» і «дискурс» мають спільне поле функціонування, яке полягає у динаміці тексту, яка знаходиться під впливом екстралінгвістичних чинників (тобто автора, адресата і контексту) і служить для відображення цього впливу. При цьому статика тексту (його зафіксоване

за допомогою знаків «ядро») не пересікається з дискурсом, але породжує його, як і дискурс містить не лише відображення, але і власне «екстралінгвістичні фактори»: особливості автора і адресата, глибинні шари контексту, вони передбачаються, але явно не окреслені у тексті. Вони зумовлюють сприйняття тексту, але не є наявними в ньому.

Отже, «текст» можна визначити як носій певної інформації, який має вигляд складного завершеного знакового утворення, який служить для збереження й передачі смислів і виступає у якості сполучуваної ланки в акті комунікації, тоді як «дискурс» — це комунікативна подія, процес текстотворення, що виник завдяки тексту і навколо нього й обумовлений, окрім лінгвістичних, екстралінгвістичними факторами.

ДЖЕРЕЛА:

«НОВИЙ ДЕНЬ». Незалежна громадсько-політична газета Херсонщини. № 2 (4631) 6 січня 2005 р. — Н.д.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артуюнова Н.Д. Дискурс //Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов.энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
2. Белозерова Н.Н. Парадоксы дискурса <http://www.utmn.ru/frgf/No13/text04.htm#4>
3. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М.: Прогресс, 1999. – 416 с.
5. Кібрік А., Паршин П. Понятие дискурса в лингвистике. <http://www.krugosvet.ru/articles /82/1008254/1008254a9.htm>
6. Лексикон загального і порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 148-149.
7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
8. Миловидов В.А. От семиотики текста к семиотике дискурса: Пособие по спецкурсу. – Тверь, 2000. – 92 с.
9. Николаева Т.М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы //Новое в зарубежной лингвистике. – Вип. VIII. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – С. 467-472.

Гаврилова Я. Текст і дискурс: спільне й відмінне / Я. Гаврилова // Інформаційне суспільство [зб. наук. праць /ред. проф. В.Різун та ін.]. – Київ: Інститут журналістики, 2005/2006. – Вип. II-III. – С. 49-52.